

Názvy častí tela v češtine a slovenčine

KONŠTANTÍN PALKOVIČ

V tomto príspevku si všimame jednu tematickú oblasť, ktorou sú názvy častí ľudského tela, pričom chceme poukázať na správne slovenské výrazy a ich presné významy a porovnať ich z prekladateľského hľadiska s príslušnými českými ekvivalentmi. Všimame si predovšetkým základné výrazy, ktoré sa odlišujú od príslušných českých názvov. Z nášho porovnávania sme poväčšine vylúčili čisto odborné anatomické termíny a expresívne výrazy a pridali sme niektoré, ktoré so skúmaným vecným okruhom dajako súvisia.

V skúmanej tematickej oblasti je medzi slovenčinou a češtinou niekoľko druhov rozdielov.

Malá časť výrazov sa odlišuje iba odvodzovacími príponami. Napr. *bělina*, *bělina* — *bielko* (biela časť oka),¹ *chrupavka* — *chrupka*, *koutky* — *kútiky* (v ústach), *močový měchýř* — *močový mechúr*, *pánev* — *panva*, v češtine je častejšie *ukazováček*, v slovenčine zase nezdobené *ukazovák*.

Lenže medzi češtinou a slovenčinou, hoci sú to blízke jazyky, sú aj značné rozdiely lexikálne. Pri niektorých častiach tela sú v každom z oboch jazykov celkom iné názvy. Napr. *bérce* — *holeň*, *predkolenie* (noha od kolena po chodidlo); *kyčel* — *bedro*, *čerieslo* (klb vyčnievajúci na bokoch); *páteř* — *chrbtica*; *oční důlek* — *očná jamka*; *varle* — *semenník* (časť muž. pohl. ústrojenstva); *knír* — *fúzy*; zdrob. *knírek*

¹ Na prvom mieste uvádzame český výraz, na druhom slovenský. Okrem slovenského a českých výkladových slovníkov sme pri zisťovaní významov slov použili aj *Anatomické názvoslovie*, Bratislava 1962 a V. Valach — J. Kábrt, *Lékařský slovník*, 2. vyd. Praha 1962.

— *fúziky*; *morek* — *špik*; *jičen* — *pažerák*; *pěšinka* — *pútec*, *cestička* (vo vlasoch); *lýtková kosť* — *ihlica* (kosť v predkolení); *holenní kosť* — *píšťala*, *dúčela*; *děloha* — *maternica*; *čočka* — *šošovka* (v oku); *kotník* — *členok*; *nárt* — *příehlavok* (horná prehnutá časť chodidla); *licousy* — *bokombrady* (chlpy na licach, kotlety); *játra* — *pečeň*; *ret* — *pera* (hovor. *gamba*); *ledvina* — *oblička* (nár. vsl. *pokrutka*); *pažď* — *pazucha*; *podpažď* — *podpazušie*; *paže* — *rameno* (horná končatina, najmä časť od lakťa hore); *špicák* — *očný zub*; *obratel* — *stavec*, *škára* — *zamša* (vrstva kože pod pokožkou).

Popri týchto spisovných ekvivalentoch k uvedeným českým názvom sú v niektorých prípadoch v slovenčine aj synonymné výrazy zhodné s českými. Tie však patria alebo do menej frekventovanej zložky spisovnej slovnej zásoby — napr. *ret* je slovo básnické, výraz *paža* sa používa len ako telovýchovný termín, slová *obratel* a *škára* sú zastarané — alebo sú to výrazy nárečové, napr. *kotník*, *nárt*, *játra*, *špicák*, prípadne krajské ako *ľadvenica*. Nárečové a zastarané výrazy sa v spisovných prejavoch (písomných i ústnych) — okrem prípadov s osobitnou štylistickou funkciou — hodnotia ako nesprávne. Podobne sa v slovenčine pokladajú za nesprávne české výrazy *rameno* vo význame „plece“, *morek*, *děloha*, *čočka* a iné. Platí to aj o príslušných odvodených slovách, ktoré sa používajú ako názvy druhov mäsa, jedál ap., napr. *ramienko* — správne *pliecko*, *játrový salám* — správ. *pečeňová saláma*, *nárameník* — správ. *náplecník* atď.

Na druhej strane popri výrazoch odlišných od slovenských ekvivalentov, ako je to v prípadoch *cop* — *vrkoč*, *patro* — *podnebie*, *záda* — *chrbát*, *hýždě* — *zadok*, *dolní čelist* — *sánka*, jestvujú v češtine aj synonymné výrazy *vrkoč*, *podnebí* (u Jungmanna ako slov.), *hrbet*, *zadek*, *sanice*, ktoré sa zhruba zhodujú so slovenskými názvami, ale sú zriedkavejšie a štylisticky príznakové.

Medzi slovenskými a českými výrazmi skúmanej tematickej oblasti sú aj sémantické rozdiely. Rovnaká lexikálna jednotka má v každom z oboch jazykov úplne alebo čiastočne odlišný význam, prípadne pri viacvýznamových slovách iba niektorý z významov sa odlišuje. Napr. výraz *bedra* označuje v češtine jednak časť chrbta oproti bruchu (slovenský ekvivalent je tu *driek*), jednak chrbát, plecía, boky, kým slovenské slovo *bedrá* značí vyčnievajúce klby bokov, t. j. to, čo české *kyčel*. Slovo *třísla* značí slabiny, podbrušie, ale výraz *čeriesla* má ten istý význam ako slov. *bedrá* a čes. *kyčel*. Výrazom *píšťel* je v češtine pomenovaná fistula v hnisavom ložisku a slovom *píšťala* v slovenčine dutá kosť predkolenia (čes. *holeň*, *holenní kosť*). Slovo *plec*, *plece* má v češtine dva významy: 1. horná časť chrbta (slov. *lopatky*), 2. zried. prsia, naproti tomu slovo *plece* má v slovenčine iba jeden, a to odlišný význam: „časť tela od krku po hornú končatinu“ (čes. *rameno*).

Slovo *skrání* značí tvár i sluchy, v slovenčine slovo *škrane* sa používa ako expresívny výraz vo význame svaly na sánke. Odlišný význam majú aj slová *vousy* — *fúzy*. Slovenským ekvivalentom čes. slova *vousy* je výraz *brada*, českým ekvivalentom slovenského slova *fúzy* je výraz *knír*.

Častejšie sú prípady, že jeden z významov je zhodný, druhý odlišný. V češtine má výraz zo skúmanej oblasti dva alebo viac významov, v slovenčine iba jeden význam. Napr. slovenským ekvivalentom prvého významu slova *běльмо* je výraz *bielok* (biela časť oka), kým ekvivalentom druhého významu (v češtine ľud.) „biely (chorobný) zákal oka“ je názov *belmo*. Podobne slovo *holeň* okrem spoločného významu „predkolenie“ (v češtine aj syn. *bérce*) má v češtine aj význam „predná kosť predkolenia“, ku ktorému má slovenčina dva ekvivalenty, *píšťala* a *dúčela* (i *dúčeľ*). K prvému významu slova *kloub* „spojenie kostí“ je slovenský ekvivalent *kľb* (syn. *zhyb*), k druhému významu „vyčnievajúci kľb na prste“ zasa výraz *hánka*. Slová *přirození* a *přirodzenie* majú spoločný význam „vonkajšie pohlavné ústroje“, ale český výraz má aj odlišné významy (z inej oblasti). Slovo *rameno* sa významom „horná končatina, najmä od lakťa hore“ zhoduje s rovnakým slovenským výrazom *rameno*, ale k druhému významu „časť tela od krku po hornú končatinu“ je v slovenčine ekvivalent *plece*. Výraz *tvář*, *tváře* sa v češtine používa častejšie vo význame „časť obličaja“, čo sa v slovenčine nazýva *líce*, a len v druhom, zriedkavejšom (v čes. knižnom) význame „celý obličaj“ sa zhoduje so slovenským výrazom *tvár*.

Na druhej strane niekedy výraz označujúci časť tela má v češtine jeden význam, kým slovenský výraz má dva alebo tri významy, z ktorých jeden je zhodný s českým. Napr. slovo *dřík* (u Jungmanna ako slov.) má význam „telo bez končatín, trup“ spoločný so slovom *driek*, ktoré má aj význam „telo v páse“ a v anatomickom názvosloví i „časť chrbta oproti bruchu“ (čes. *bedra*). Slovo *luno* je svojim významom „vnútorné roditel' i krajina okolo“ zhodné so slovom *lono*, ktoré má okrem toho aj význam „priestor pri sedení od pása po kolená“, čomu zodpovedá zase český výraz *klin*. Slovo *obrva* má v oboch jazykoch zhodný význam „chlípky na viečku, riasnice“, ale v slovenčine je okrem toho aj význam „obočie“. Významom „pohyblivá časť tela, obyčajne ruky, nohy“ je slovo *úd* v oboch jazykoch zhodné, ale v slovenčine má okrem toho (najčastejšie v spojení *pohlavný úd*) aj význam „vonkajší mužský pohlavný orgán“. V češtine je spojenie *pohlavný úd* zriedkavejšie, lebo popri ňom sa používa aj výraz *pyj*.

Ďalšie rozdiely medzi češtinou a slovenčinou, najmä vo frekvencii, vyplývajú zo synonymity výrazov. Je tu niekoľko prípadov. Jeden výraz synonymného radu sa zhoduje s príslušným českým výrazom, druhý

je odlišný. Napr. *vičko*, ľud. *klapka* — *viečko*, *mihalnica* „pohyblivý kožný útvar na oku“; *spánky*, kniž. *skráně* — *sluchy*, *spánky* (časť tváre medzi okom a uchom). Okrem toho môže mať synonymný rad v jednom jazyku viac výrazov ako v druhom. Napr. *česka*, *čečel*, ľud. *jablko* — *jablěčko*, hovor. *jablko* „kôstka v kolene“; *chodidlo*, *ploska*, *šlapadlo* — *chodidlo*, *podošva*; *zřetelnice*, *zornička*, *panenka* — *zrenica*, staršie *zornička* (v oku); *temeno*, kniž. *těmě* — *temeno*, *vrchhlava*, zastar. *temä*; *řasy*, *obruv*, *obruva*, *obruvi* — *riasy*, *riasnice*, *mihalnice*, *brvy*, *obruvy* „chlípky na očnom viečku“.

Napokon môže byť prípad, že v jednom z jazykov jestvuje synonymný výraz, v druhom jazyku ho niet. Napr. *oboči* — *obočie*, *obruvy*; *pás* — *pás*, *driek*; *čipek* — *čapík*, *jazyček*; *lebka* — *lebka*, hovor. *črep*; *klíčna kost*, *klíček* — *klúčna kost*; *plnovous* (širší význam), *brada* (užší význam) — *brada* (v oboch významoch).

Osobitný typ rozdielov vyplýva z odlišnej štylistickej platnosti výrazov. V jednom z jazykov je výraz štylisticky neutrálny (v našich príkladoch neoznačený), v druhom jazyku príznakový. Napr. *tvář* kniž. — *tvár*; čes. *hrud* kniž. — slov. *hrud*; čes. *prsník* dial. — slov. *prsník*; čes. *prs* — slov. *prs* kniž.; *chřipě* — *chriapa* expr.; *zadnice* — *zadnica* expr. „zadok“; čes. *pysk* „pera“ — slov. *pysk* expr. „pera“; *očná bulva* — *očná bulva* zastar. A tak sa môžu vyskytnúť prípady, že synonymné rady sú síce rovnaké, ale jeden výraz sa odlišuje štylistickým hodnotením, čím je daný aj rozdiel v jeho frekvencií. Napr. (na prvom mieste uvádzame frekventovanejšie výrazy) *nozdry*, *chřipě* — *nozdry*, expr. *chriapa*; *obličej*, kniž. *tvář* — *tvár*, *obličaj*.

Záver. V skúmanej tematickej oblasti je medzi slovenčinou a češtinou veľa lexikálnych, sémantických a iných jemných rozdielov. Rozdiely v staršej i novšej vrstve slov vyplývajú z toho, že oba jazyky majú svojské, špeciálne výrazy. V češtine sú to napr. slová *bérce*, *děloha*, *hýždě*, *jícen*, *knír*, *kyčel*, *páteř*, *pyj*, *varle*, v slovenčine slová *dúčeľa*, *hánka*, *mihalnica*, *oblička*, *pera*, *priehlavok*, *pútec*, *sluchy*, *stavec*, *zhyb*. Druhý prípad je, že sa používajú síce slová alebo slovné základy praslovanského pôvodu, ale v každom z obidvoch jazykov sa ustálili odlišné výrazy, poväčšine zhodné s inou skupinou slovanských jazykov. Napr. v češtine *játra*, *ledvina*, *patro*, v slovenčine *členok*, *pažerák*, *pečeň*, *podnebie*. Množstvo rozdielov vzniklo rozšírením, zúžením, prenesením a posunom významu. Jemné významové a iné rozdiely, najmä vo frekvencií, vyplývajú z viacvýznamovosti slov a z odlišného miesta v slovnej zásobe daného jazyka. V jednom jazyku je slovo štylisticky neutrálné, v druhom je príznakové, v češtine je napr. v strede slovnej zásoby, v slovenčine na jej okraji, a naopak (napr. *prsník*, *prs*).

Rozdiely v terminologickej zložke slovnej zásoby sú podmienené existenciou odlišných základných pomenovacích prostriedkov. V nie-

ktorých prípadoch sa v súčasnosti rozdiely stierajú. Napr. popri staršom rozdiely *morek* — *špík*, *licousy* — *bokombrady* (v neterminologickej oblasti) sú ako termíny ustálené *kostní dreň* — *kostná dreň* a *kotlety*.

Rozbor skúmanej tematickej oblasti jasne ukazuje, ako je pri prekladaní z češtiny do slovenčiny potrebná nielen dôkladná znalosť lexikálnych a sémantických rozdielov, ale aj jemných štylistických a iných odlišností, aby preklad bol adekvátny nielen z významového hľadiska, ale aj svojím umeleckým pôsobením. A slovenčina má na to dostatočné množstvo výrazových prostriedkov, len ich treba dobre poznať a vedieť ich správne a príliehavo používať. Vystihnúť týchto rozdielov v celej šírke slovnej zásoby je úloha, ktorej splnenie očakávame od budúceho česko-slovenského slovníka.²

² Najnovší *Slovensko-český a česko-slovenský slovník rozdílných výrazů* (J. Nečas — M. Kopecký), Praha 1964 nemôže slúžiť ani na bežné praktické potreby.

Kultúra slova a kultúra ducha

Prijatím Téz o slovenčine na smolenickej konferencii o kultúre spisovnej slovenčiny v decembri 1966 skončila sa nielen jedna z najvýznamnejších diskusií o stave a perspektívach súčasnej slovenčiny, ale utvorili sa aj predpoklady na zlepšenie jazykovej praxe. Skoncovalo sa s teóriami umelého „zblížovania“ a živelného „nehateného vývinu“, potvrdila sa potreba vedomého ovplyvňovania jazykovej praxe vedou, čoho dokladom je aj v našej situácii veľmi potrebný časopis Kultúra slova.

Snažia odvrátiť slovenskú jazykovedu od služby praxi a orientovať ju výlučne na oblasť výskumu, teórie a histórie, prijímajúcej jestvujúcu jazykovú prax ako fakt, ktorý nemožno a netreba vedecky ovplyvňovať, znamenalo vyprázdniť pole pre „nehatený“ vplyv mimojazykových činiteľov a pre živelnosť, ktorá rešpektuje zo všetkých úloh reči jedine jej dorozumievaciu úlohu.

Iste sa nemožno stavať hlavou proti múru a popierať nevyhnutnosť vývinu jazyka i jazykovej praxe, presuny jednotlivých prvkov reči v závislosti od zmien životnej reality, nemožno zahatať istý spontánny rast nových prvkov, odporujúcich niekedy aj hľadisku ústrojnosti, no je rozdiel medzi spontánnosťou a živelnosťou. V nijakom prípade nemôžeme za spontánne pokladať prvky, ktorých vznik podmienila zlá jazyková prax jednotlivcov, vnucovaná vedomiu používateľov jazyka mocenskými, výchovnými, propagandistickými, administratívnymi a inými prostriedkami. V nijakom prípade nemôžeme zvyšovať chyby na prvky vývinu.

Je jasné, že tvorcami, hybnými silami vývinu a strážcami čistoty reči nie sú iba jazykovedci. Je nimi celý národný

pracovníkov

kultúrnych

Hlasy

kolektív a predovšetkým tá jeho vrstva, ktorá je spoločensky najvplyvnejšia, to znamená jeho politickí a kultúrni pracovníci. Ale práve preto nemáme právo dovoliť voľne pôsobiť na bežného používateľa jazyka reč obežníkov, tlače, rozhlasu a televízie, ak ich jazyková prax je nesprávna. Predovšetkým je potrebné, aby sa používatelia jazyka, najmä spoločensky vplyvní, zamýšľali nad kvalitou a správnosťou svojho vlastného jazykového prejavu, lebo snaha po bezmyšlienkovitom opakovaní a napodobňovaní oficiálnych prejavov, tlak módnosti (rovnako ako v umení a inde) sú najväčší nepriatelia uvedomelého a kontrolovaného jazykového prejavu.

Stačí pozorne sledovať niekoľko relácií v rozhlase, televízii, prečítať niekoľko čísel novín, aby sme zistili, že jazyková prax verejných prejavov, čo ako sa v posledných rokoch zlepšila, ešte stále nie je na želiteľnej úrovni. Nepomáhajú rady, ani kritika, víťazí ľahostajnosť a pohodlnosť nad uvedomelým vzťahom k jazyku. Spomeniem len niekoľko dosť typických a častých kazov. V poslednom čase napr. sloveso *považovať* takmer úplne vytláča ústrojnejšie *pokladať*, slovesá *priať*, *zapriať*, *dopriať* ústrojnejšie *želať*, *zaželať*, *žičiť*, *dožičiť*, veľmi často, ba takmer výlučne sa nesprávne používa *čiasťka*, *obnos* miesto *suma*; slová *riadiť*, *riadenie* sa používajú celkom chaoticky aj miesto *vedenie*, *spravovanie*, *regulovanie*, aj miesto *šoférovanie*, *ovládanie* (nielen v súvislosti s novým riadením); veľmi módnym sa stalo spojenie *dokázať* s infinitívom miesto správneho *vedieť*, *môcť*, *byť schopný*, *súci*, *vládať*; ešte stále, najmä v hospodársko-administratívnom jazyku straší spojenie *prevádzať*, *previesť* s podstatným menom miesto jednoduchého slovesného vyjadrenia. V rozhlasových blahoželaniach sa posielajú *„babičkám“* a *„dedkom“* „pusa“; o udalostiach sa hovorí, že tu budú čo *nevidieť* (namiesto *čohokoľvek*); v športovej terminológii sa nevyriešil spor o *„tečovanie“*, ale nevzila sa ešte ani väzba *mimo* s genitívom; výsledok spočítovania sa uvádza príslovkou *celkom* miesto správneho *spolu*; používanie nesprávneho *oplatiť*, *opísať* miesto *odplatiť*, *odpísať* sa stalo skôr pravidlom ako výnimkou; nemáme názov na označenie dopravného strážnika (*„regulovčik“*, *„regulovčička“*) atď., atď.

Nemôžeme, prirodzene, žiadať od vedy, aby jazykovú poriadkovú službu vykonávala sama a na úkor svojich hlavných povinností. Tu musí svoje poslanie splniť najmä škola a dobrá jazyková prax tlače a verejných jazykových preja-

vov. Úlohou vedy je hodnotiť a usmerňovať jestvujúcu prax svojimi prostriedkami. Z tohto hľadiska sú Tézy o slovenčine ako teoretický krok a časopis Kultúra slova ako praktický čin vítanými a dôležitými príspevkami vedy pri ovplyvňovaní a zlepšovaní jazykovej praxe.

Cením si Kultúru slova za jej praktickú poradenskú službu, za systematické zhodnocovanie hesiel SSJ (tým sa do značnej miery odstránia rozpaky pri jeho praktickom používaní), za vedomú snahu dvíhať úroveň našej jazykovej kultúry.

Želal by som si, aby sa publicita a čítanosť tohto nášho časopisu podstatne zvýšila, aby bol neodmysliteľným pomocníkom najmä tých používateľov slovenčiny, čo svojim jazykovým prejavom ovplyvňujú iných. Aby slovo kladne ovplyvňovalo ducha a duch žil v slove.

JÁN FERENČÍK



Čítame Slovník slovenského jazyka

Pripomienky k jednotlivým heslám v SSJ, ktoré uverejňujeme na pokračovanie, sú výsledkom kolektívnej spolupráce týchto pracovníkov Jazykovedného ústavu L. Štúra: J. Doruľu, L. Dvonča, E. Kočiša, Š. Michalusa, J. Oravca, V. Slivkovej, E. Smieškovej, M. Šalingovej a M. Urbančoka.¹

bojácny — SSJ (s odvodeninami **bojácne**, **bojácnosť**) uvádza ako spisovné, knižné slová. Tieto slová však — celkove zriedka — použili autori bez akéhokoľvek štylistického zámeru i efektu. To hodnotíme ako chybu proti norme. Tak je to napr. v doklade od M. Krnu (z r. 1953): *Jeho bojácnosť sa prejavovala len v tom, že sa bál osudu. Veril, že Pán Boh všetko v živote predurčil, ba ešte aj jeho mrchavú ženu. O zámere použiť knižné slovo tu sotva možno hovoriť, lebo adjektívum mrchavý v druhej vete navádza skôr celkovú atmosféru expresivity a hovorovosti.*

Slovo **bojácny** sa malo v SSJ spracovať ako nespisovné slovo. Ako heslové slovo sa malo vytlačiť menším typom, malo sa uviesť, že ide o český prvok a spisovný ekvivalent *bojazlivý* mal byť vytlačený polotučne.

bok — SSJ spojenie *bok slaniny* (pri prvom význame) označuje ako nespisovné, ľudové. Predpokladáme, že k takémuto hodnoteniu mohli viesť najmä dve príčiny: pomerne malá frekvencia oproti synonymnému *pôlt* a to, že v Káralovom slovníku sa spojenie *bok slaniny* (4. význam slova *bok*) označuje ako východoslovenský lexikálny prvok. Doklady, ktoré máme k dispozícii, však o nárečovom zafarbení spojenia *bok*

¹ Podrobnejšie pozri v 1. a 2. čísle nášho časopisu.

slaniny nesvedčia (najmä nie o východoslovenskom). Napr.: *Farárovi ukradol z komory dva boky slaniny*. (P. Blaho) — *A keď ju pristihnú pri odnášaní celého boku slaniny, porobi krik*. (Alexy)

Na to, že spojenie *bok slaniny* je známe aj v stredoslovenskej oblasti, poukazuje Polívkov doklad zo Súpisu slovenských rozprávok (II, 430): *Rozkážem vám..., aby ste... na puojd 6 bokou slaňini zavesili*.²

Okrem toho sa slovo *bok* v SSJ uvádza ako bežné (nijako neoznačené) synonymum pri hesle *pôlt*. Takéto hodnotenie sa nám z hľadiska spisovnosti vidí primerané. Spojenie *bok slaniny* možno pokladať za spisovné; popri slove *pôlt* je však zriedkavejšie.

Poznámka. Spojenie *bok slaniny* by bolo vhodnejšie spracovať ako osobitný význam. Príčlenenie k prvému významu slova *bok* v SSJ („bočná časť tela“) nevyhovuje z vecnej stránky.

bolestínsky, bolestinstvo — SSJ hodnotí ako spisovné expresívne slová. Tieto slová, ktoré sa u nás použili skoro výlučne v literárnej kritike a esejistike, sú veľmi čerstvými výpožičkami z češtiny. Zreteľne poukazujú na to naše doklady: spreď roku 1950 nemáme ani jeden.³ Nech by sme túto časovú hranicu brali aj so značnou rezervou, novost uvedených slov v spisovnej slovenčine je nesporná. Ďalším dôkazom na to je aj skutočnosť, že pri koncipovaní prvého zväzku SSJ boli k dispozícii iba doklady na adjektívum/adverbium (*bolestínsky*) a na abstraktum (*bolestinstvo*). Dnes však v dokladovom materiáli máme už aj tri doklady na substantívum *bolestín* (ktoré je vlastne základom na odvodzovanie príponami *-sky* a *-stvo*). Táto postupnosť pri doplňovaní slovo tvorného radu je sotva náhodná.

Už pri zbežnom pohľade vidno, že slovo *bolestín* je v slovenčine z hľadiska slovo tvornej štruktúry neorganické. To preto, lebo nemá nositeľov vlastností tvorené príponou *-ín* sa v slovenčine nevyskytujú. V češtine je takáto tvorba systémová — tak sú utvorené napr. slová *kostlín* (rod rýb), *modřín*, *srstín* (rod hľodavcov), *štětín* (rod hmyzožravcov), *citlivín*, *podivín*, *bolestín*.⁴ V slovenčine je v niektorých prípá-

doch rovnocenným náprotivkom slovo tvorný model s príponou *-ec*;⁵ tak by proti *srstín* bolo *srstnatec*, proti *štětín* by bolo *štětinatec*⁶ a proti *citlivín* máme *citlivec*. Niektoré prípady sa však slovo tvorne riešiť nedajú. Tak proti *modřín* máme *červený smrek* (terminologicky *smrekovec*) a proti *podivín* máme *čudák*.

Proti slovu *bolestín* by sme v slovenčine mohli postaviť ekvivalenty *trpiteľ*, *precitlivenec*, *uľňukanec* (podľa výkladu adjektíva *bolestínsky* v SSJ: premrštené trpiteľský, precitlivý, uľňukaný). Tieto ekvivalenty sa nám však nevidia celkom výstižné a slovo *uľňukanec* je okrem toho aj neprimerane silno ironizujúce. Najvýstižnejšie by sa nám videlo slovo tvorné riešenie príponou *-ec* od adjektíva *ubolený*: *ubolenec* (*ubolencecký*, *ubolencecky*, *ubolencectvo*). Pravda, tu sme v nevýhode, že ide o novotvar, ktorý (podľa nášho dokladového materiálu) doteraz ešte nikto nepoužil.

Záver: Slovo *bolestín* (*bolestínsky*, *bolestinstvo*) je celkom novou výpožičkou z češtiny. Jeho slovenčine neadekvátna slovo tvorná štruktúra spôsobuje, že sa zreteľne pociťuje ako cudzie (české). To značí, že sa toto slovo v slovenčine neadaptovalo, že sa v nej používa iba v hodnote citátu (t. j. s vedomím, že ide o české slovo). Túto skutočnosť bolo treba zaznačiť aj v SSJ. SSJ však slová *bolestínsky*, *bolestinstvo* spracúva ako normálne (slovenské) spisovné slová a vypadla tu aj zmienka o pôvode, ktorá sa inde pri podobných slovách uvádza.

borcovať sa — SSJ uvádza ako knižné slovo (= zápasíť, pasovať sa). Toto slovo však nepatrí do knižnej vrstvy slov našej slovnej zásoby. Je to expresívne slovo, ktoré patrí k typu slov *burcovať* (v SSJ expr.), *čapcovať* (v SSJ expr.), *drmancovať*, *drľancovať* (v SSJ nár. expr.; označenie slova za nárečové nie je odôvodnené), *lomcovať* (v SSJ bez označenia). Na to, že slovo *borcovať sa* je primerané pokladať za expresívne, presvedčivo ukazuje aj tento doklad: *Nikto sa toľko neborcuje a nemocuje s jazykom ako Tatarka*. (A. Matuška)

bortiť sa — SSJ hodnotí ako spisovné, knižné slovo (s poznámkou o českom pôvode). Ide o pomerne nové prevzatie z češtiny — prvé doklady máme až okolo roku 1940. Myslíme, že sa slovo *zbortiť sa* v slovenčine zreteľne pociťuje ako neorganický, nespisovný prvok. V SSJ ho bolo treba uviesť menším typom, spisovné ekvivalenty *boriť*

² Týmto dokladom nechceme dokazovať spisovnosť uvedeného spojenia. Ukazujeme iba, že nejde o úzko nárečový prvok.

³ Podľa toho, že pre češtinu slová *bolestín*, *-ský*, *-sky*, *-ství* Jungmann vo svojom slovníku neuvádza, a podľa dokladov na ne v Příručnom slovníku jazyka českého (Šalda, Jaroslav Maria, Frant. Langer, Naše doba) možno usudzovať, že ani v češtine nejde o staré slová. Podľa toho, čo sme uviedli, sa do literatúry dostali okolo r. 1900.

⁴ Príklady sú z knihy *Tvoření slov v češtině II*, NČSAV Praha 1967, str. 335.

⁵ Je bežný najmä pri prid. menách od sloviac na *-ivý* (*-livý*), *-avý*, *-ný* a *-tý*, ale nie je zriedkavý ani pri iných prídavných menách.

⁶ Náprotivky k slovám *srstín*, *štětín* uvádzame iba ako možné — nezistovali sme, či sa skutočne v našej zoolologickej nomenklatúre vyskytujú.

sa, rúcať sa, zosúvať sa, lámať sa; krútiť sa, šúveriť sa (o doske) polotučne.

Poznámka. Naznačený negatívny postoj sa trochu inak prejavil aj v SSJ: v piatom zväzku pri litere Z sa nezaznačujú podoby s predponou z- (zboriť sa, zbortenina, zbortený), hoci sú doložené práve tak ako základné *bortiť sa* (6 dokladov). V terminologickej oblasti sa síce spojenie *zbortená doska*, *medzistienka* nahradilo spojením *zošúverená doska*, *medzistienka* a matematický termín *zbortená plocha* termínom *nerozvinutá plocha*, ale i tak by sme za osožnejšie pre prax pokladali také riešenie, keby sa tieto prípady v SSJ neboli jednoducho vynechali, ale by sa boli spracovali s poukazom na náležitý (spisovný) ekvivalent.

bosoráčiť — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo. Toto slovo je utvorené bežným spisovným postupom. Treba ho teda pokladať za spisovné. Oproti synonymnému *bosorovať* je zriedkavejšie (prísne podľa dokladového materiálu je vlastne ojedinelé; je doložené iba jedným autorom).

bosorský — SSJ uvádza ako nespisovné, krajové slovo. Platí o ňom to isté, čo o predchádzajúcom. Je to spisovné slovo, ktoré je oproti synonymnému adjektívu *bosorácky* pomerne slabšie doložené (pomer dokladov 5:3). Možno o ňom ešte povedať, že zastaráva, lebo ho novší autori nepoužili (synonymum *bosorácky* máme doložené aj súčasnými autormi).

brach, brachu — SSJ uvádza ako spisovné, knižné zastarané slovo. Doklady máme skutočne iba od niektorých starých autorov (Hurban, Vajanský, Hviezdoslav, Sládkovič; v Nauke ho spomína aj L. Štúr). Bolo by však bývalo iba objektívnym zistením, keby sa v SSJ bolo naznačilo, že ide o jazykový prvok prevzatý v príslušnom čase z češtiny, ako sa to v SSJ spravidla robí.⁷

bratranec i bratanec — SSJ na prvom mieste v hesle uvádza podobu *bratranec*. Adekvátne by bolo opačné poradie.⁸ Ukazuje na to jednak to, že k slovu *brat* je zo synchronného hľadiska organická iba podoba *bratanec*, jednak to, že počet dokladov je zreteľne v prospech tejto

podoby (pomer 20:40). Z hľadiska súčasnej reči možno podobu *bratranec* hodnotiť ako ustupujúcu, zastarávajúcu.

Poznámka. Podobný postup by sme očakávali aj pri dvojici *bratričkovať sa i bratičkovať sa*. Tu je však pomer dokladov celkom zreteľne v prospech prvej podoby (s -r-). Jej zotrvačnosť si možno vysvetľovať tak, že konkurujúce slovo *bratičkovať sa* sa ukazuje ako umelé, lebo nie je slovotvorne opreté o slová **bratik*, **bratiček*. Sú to síce slová potenciálne, ale dôkaz o ich skutočnej existencii v živej reči nemáme.⁹

Za pozoruhodný však pokladáme ojedinelý Urbanov doklad na slovo *bratkovať sa*. Táto podoba sa môže oprieť o hojne doložené a bežné oslovenie *bratku*. Preto, že sa nám z tohto hľadiska slovo *bratkovať sa* vidí „života-schopné“, a preto, že systémovo najlepšie vyhovuje nášmu súčasnému spisovnému jazyku, myslíme, že sa malo (hoci ide o ojedinelý doklad) v SSJ zachytiť.¹⁰

bratriť sa — SSJ uvádza ako spisovné, knižné slovo. Toto slovo je doložené iba dvoma dokladmi (Kukučín, Hviezdoslav). Na základe toho, že protiklad medzi slovami *brat* a *bratr* (a medzi slovami od týchto základov vcelku) nechápeme ako protiklad neknižného slova proti knižnému, by sme pokladali za primeranejšie uviesť toto slovo ako nespisovné v SSJ menším typom a jeho spisovný ekvivalent (bežný a dobre doložený) *bratať sa* polotučne.

Milá knižka o muzike

JOZEF RUŽIČKA

Vincent Šikula je už dobre známy svojimi prvými knihami pre dospelých, a teraz sa iste nadlho zapíše do srdc mládeže milou knižkou o muzike *Prázdniny so strýcom Rafaelom*, vydanou v Mladých letách 1966. Táto práca získala v národnom kole medzinárodnej súťaže „Pre mládež atómového veku“ prvú cenu, a my môžeme dodatočne iba odobriť pochvalu za aktuálne a pekne vybavené dielko. Nemalú zásluhu o dobrú úroveň má aj Štefan Cpin, ktorého ilustrácie zdôrazňujú osobitné črty textu, najmä jemný humor a karikatúry niektorých vlastností dedinských muzikantov.

⁹ Ani slová *bratrik*, *bratriček* nie sú živé — teda ani sloveso *bratričkovať sa* sa nemá o čo opierať a jeho pretrvávajúce sotva možno vysvetľovať historicky. Ani to však pre spisovný jazyk nemusí byť rozhodujúce, ako sme to videli pri slove *bratranec*. Teda celý základ *bratr-* sa dnes chápe skôr ako nespisovný.

¹⁰ Slovník Jánošíka — Jónu ho zachytáva.

⁷ V Slovníku Jánošíka — Jónu takéto označenie je.

⁸ V úvode k SSJ, t. j. v Informáciách pre používateľov slovníka (I, str. VII) sa hovorí: „Rovnocenné varianty sa uvádzajú polotučne. Ich poradie nie je hodnotením.“ Z vlastných skúseností pri koncipovaní SSJ však vieme, že rovnocenných variantov je málo a že ich poradie pri uvádzaní v slovníku je často výsledkom hodnotenia (napr. aj z hľadiska frekvencie).

Súčasná naša literatúra pre mládež sa podobne ako celá naša súčasná próza vedome odklonila od dedinsky ladeného spôsobu umeleckého vyjadrovania. Vrcholné prozaické diela už nepoznajú folklórny nádych, hoci spracúvajú život na dedine. To je základná rovina aj pre V. Šikulu v diele *Prázdniny so strýcom Rafaelom*: neutrálny spisovný jazyk, nie miešanina spisovného jazyka a niektorého nárečia.

Podobne ako väčšia časť našej mládežníckej prózy, aj *Prázdniny so strýcom Rafaelom* ukazuje sklon k expresívnosti. Je to najmä lexika, ktorá obsahuje veľa citových prostriedkov, napr. názov studne *Riziko* a niektoré vlastné mená, zvolanie *Zbohom rodina*, výraz *vyvaliť sa spoza kostola*, reflexíva typu *zákračovať si*, spojenia ako *učil sa každý deň v týždni; večer za večerom*. Pravdaže, aj syntax je bohatá na expresívne konštrukcie, napr. opakovania typu (*zastal kúsok odo mňa a teraz*) *len pozerá, pozerá, pozerá*; alebo vetné konštrukcie so zámenami, napr.: *Mne je reku zima, ja tu takto postávať nemôžem. Ja tu mám vedro a musím sa ponáhľať domov. Ale on ma zastavil: — Počuj! Uniesol by si ty túto trábu?* Ďalej sú holé opytovacie vety s príznakovým slovosledom — so zámenom nie na prvom mieste (na začiatku sú častice), napr.: *Víncko, a ty si čo robil?* Takéto prvky sú tak v autorskej reči, ako aj v reči postáv.

Rovnako sú v celom texte veselé a vtipné pasáže. Uvedieme príklad z autorskej reči o strýcovi Taubertovi — maličkom bubeníkovi kapely (str. 52):

Raz boli hrať hruškovceki muzikanti v Horných Orešanoch. Vraj sa vtedy roztrhol remeň a bubon sa kotúľal a strýco Taubert utekal dolu kopcom za ním. Už mu bol nástroj na dosah ruky, lenže nevedel sa zastaviť, bežal, bežal, potom už pred bubnom. Odrazu bác! Roztiahol sa na ceste. Bubon sa prekotúľil po ňom, potom do priekopy. Chlapí to strýcovi Taubertovi dodnes pripomínajú.

Takisto vtipný je prípad klarinetistu kapely, strýca Alexína, pravda, podaný v priamej reči kapelníka strýca Zahrušku (str. 43—4):

— Vitaj! — privítal ma v izbe. — Už som si myslel, že neprídeš. Tak si aspoň trochu cvičil? — opýtal sa ma.

— Cvičil som.

— Každý deň si cvičil?

— Každý deň? Každý deň som nemohol.

— Ná, toto je aká reč? Či si myslíš, že iní majú viac času ako ty? Nechcelo sa ti. Ak sa človeku chce, vždy si voľák čas nájde. Keď sa učil strýco Alexín na klarinete, mal už sedem alebo osem detí, ten mal, myslíš, viac času? Figú! Počkal, až všetci pozaspávajú, vyšiel po rebríku na povahu a cvičil tam.

— Nemohol som.

— A strýco Alexín mohol? Pekne cvičil na povale. Aby nikoho nerušil, strčil klarinet do čizmy a preberal v čizme. Čomu sa smeješ? Či je hudba na smiech? Zahraj mi bé! — rozkázal prísne.

Autorská reč sa podáva v prvej osobe — rozpráva malý, jedenást-ročný hrdina deja Vinco o sebe a o svojej dedine Hruškovci, a tým sa autorská reč zblíži s priamou rečou postáv. Preto ani niet zásadného rozdielu medzi týmito dvoma pásmami textu. Ale niektoré postavy sa predsa len do istej miery odlišujú aj z jazykovej stránky. Napríklad kapelník strýco Zahruška tým, že rozpráva pomaly, zdĺhavo, akoby veľmi dôkladne a používa odborné hudobné termíny. A pritom vždy má na mysli dakajý žart. Dobré sa to ukazuje aj v tomto rozhovore s Vincem (str. 19—20):

— Ešte sa neholíš? — opýtal sa ma.

— Neholím.

— To je dobre, že sa ešte neholíš. Keby si sa holil, musel by som ťa o všetkých iných veciach poučiť. Ale v trinástich rokoch sa holiť netreba. Vrável si, že máš trinásť?

— Jedenásť, — opravil som ho.

— Hm. Jedenásť rokov, to je ešte menej ako trinásť. A vieš, kedy je Vincenta?

— Viem.

— Vincenta je dvadsiateho prvého januára. Bývalo dvadsiateho druhého, ale teraz už asi desať rokov býva dvadsiateho prvého. Pred Vincentom bývalo vždy Agnešky a teraz už Agnešky nebýva. Vofakto sa strčil do kalendára a Agnešku vytlačil. Nepozeral si tam?

Aj strýco Rafael je rázovitá ľudová postava, obecný pastier a tak trochu filozof. Poznať to napr. z tohto rozhovoru s Vincem (str. 141—2):

— Strýco Rafael?

— No?

— Strýco Rafael, prečo kukajú kukučky?

— Čo?

— Prečo kukajú kukučky?

— Kukajú, lebo je leto, nie?

— Ale prečo kukajú?

Nič nevrável. Položil krídlovku do trávy, zhladúval po vreckách cigarety.

— To máš tak, — ozval sa po chvíli. — Všetličo sa nám vidí jasné a odrazu to jasné nie je. Vieš ty, prečo rastie tráva?

— Nevie.

— Ani ja neviem. Najskorej preto, že nemôže v zemi vydržať. Trochu ju slnko poštekľá a už viac nemá pokoja. Tak voľáko by to malo byť aj s kukučkami. Kukajú, lebo nemôžu bez kukania vydržať.

Žartovný tón sa ozýva z reči ľudí všade. Najmä starší ľudia — vari preto, že sú to muzikanti — radi si porozprávajú veselšie príhody

a v prekáračke vedia nájst trefnú odpoveď. Stretnú sa dvaja starci, jeden z nich bol voľakedy kapelníkom. A príde reč na to, čo sa stalo na stanici v Šenkviaciach, keď sa hruškovská kapela vracala domov (str. 13—14):

- A to idú odkiaľ? — pýtali sa cestujúci. — To idú zo svadby, nie?
- Čoby zo svadby. Boli hrať v Ciferi na pohrebe.
- Že na pohrebe! A to takú veselú spustili?
- Však počujete. Mŕtvemu už zahrli, teraz hrajú ostatným.
- Komu vyhrávajú?
- Všetkým vyhrávajú. To nie je ako tá filharmónia. Filharmónia hrá len do rádia a pre Bratislavčanov. Hruškovecká kapela vyhráva všetkým.
- Ale, ale! To je predsa rozdiel!
- Veď to. Rozdiel. Hruškovecká dychovka bola hrať v Ciferi a filharmónia by hrať do Cifera nešla.

Pravda, aj mladí sa vyjadrujú podobne. Napríklad malý hrdina Vinco, ktorého rovesníci doberajú, že musí nosiť veľa vody (str. 32—4):

- Načo vám je toľko vody? — pokrikuje na mňa.
- Načo? Odkladáme si ju!
- A načo ju odkladáte?
- Odkladáme si ju. Sušime ju a potom odkladáme do skrine.
- Do skrine? Hehehe!
- Vidíte. Ani nevíete, že sa dá voda sušiť. — Ohrňujem spodnú peru, chcem im tak naznačiť, že nimi pohľadám. — To sa pekne pokrája na rovnaké kocky a tie sa potom odkladajú do skrine.
- Valíš.
- Vy valíte. Čo myslíte, načo by som toľkú vodu nosil?
- Klameš.

Viacej im nevysvetľujem. Nech nad tým, čo som im povedal, rozmyšľajú

Náročky sme citovali niekoľko typických úryvkov, aby sa ukázalo, že Vincent Šíkula nepoužíva miestne nárečie v značnejšej miere ani na charakteristiku rázovitých dedinských ľudí, hoci by to bol veľmi vďačný postup, najmä ak uvážime, že jeho reč v autorskom pásme okrem expresívnych prvkov nevybočuje z neutrálnych rovín súčasného spisovného jazyka, čiže je typickým reprezentantom súčasného jazyka a štýlu tej časti umeleckej prózy, ktorá sa načisto odklonila od folklorizujúcich postupov v lexike, frazeológii a gramatike.

Pravdaže, možno nájst aj v Šikulovej knižke *Prázdniny so strýcom Rafaelom* niekoľko jazykových prvkov nárečových, ktorými sa čiastočne naznačuje lokalizácia deja do severnej oblasti pezinského a západnej časti trnavského okresu. Sú to výrazy ako *Častan*, *Ompitálan*, *lipanec*, *panáčku!*, *ty si voľáký frišký*, *ani včúľ nemáme*, *zarýpanec*, *okolo Orešan*, *rúna* (aj tak by som ti ho bol kúpil,) *ale nám to voľáko neukazovalo*, *hňákovať*, *dindaj*, *vydľubať sa zo zeme*, *urabec rečuje*, *rozprávka o nepohnutom*, *lašovať po svete*, *čučlanie* ap. Ľudové

prostredie sa naznačuje aj tzv. plurálom úcty, t. j. používaním 3. osoby plurálu namiesto 3. osoby singuláru v reči o rodičoch, starých rodičoch, starších občanoch ap. Napr.: — *Strýco Alexin majú aj dobrú kyjaničku*, — *povie Vinco Beluš*. (59) Tento prostriedok sa však používa iba sporadicky a nedôsledne. Ale sústavne sa používa oslovenie *strýco*, pravda, vždy vedno s osobným menom ako *strýco Zahruška*, *strýco Ovečka*, *strýco Jano Slinták* ap.

Pri rozbere jazyka a štýlu súčasnej našej prózy sa viac ráz poukázalo aj na to, že jazyková úroveň kníh vo všeobecnosti, aj tých lepších, mohla by byť oveľa vyššia, keby sa pri redakčnej úprave textu postupovalo serióznejšie. Isteže sa v niektorých redakciách venuje tejto otázke veľa času, ale skutočnosť je taká, že by jej bolo treba venovať ešte viac času a odbornej pozornosti. Aj v Šikulovej tvorbe jesto dosť miest, ktoré sa dali zlepšiť redakčným zásahom, napr. *vojst dovnútra* (tu je nadbytočná príslovka *dovnútra*); *už sme boli vo vnútri* (bez predložky *vo*); *Čo by si chodil?* (nie je na mieste otáznik); *učil sa na heligón* (správ. *na heligóne*); *vyjst z lesa von* (tu nie je potrebné slovo *von*); *nedá sa spať kvôli muchám* (správ. *pre muchy*), *hruškovecký* — správ. *hruškovský* ap. Redakčná úprava textu určeného pre mládež je oveľa náročnejšia a zodpovednejšia ako úprava iného textu. To sa však v praxi nie vždy uvedomuje, pravda, na škodu najmä tej lepšej časti našej literatúry pre mládež.

Vincent Šíkula písal svoju knižku *Prázdniny so strýcom Rafaelom* vedome pre mládež. Dá sa to ukázať na príkladoch, kde sa vysvetľujú slová, o ktorých sa predpokladá, že nie sú dosť známe. Príklad: *Anča Fialová schádzala dolu rúnou do dediny. Rúna je taký kamenný vrštek, medzi dvoma vinicami. Rúny sú dlhé a cez leto bývajú zarastené malinčím, ale teraz je aj malinčie pod snehom*. (70)

Šikulova knižka *Prázdniny so strýcom Rafaelom* je podarené dielo dobrej umeleckej a jazykovo-štylovej úrovne. Odporúčame ju do pozornosti všetkým záujemcom o literatúru pre mládež ako milú knižku o dedinskej muzike. Je to moderne napísaná knižka o súčasnej západo-slovenskej dedine. Prípadnému novému vydaniu však bude treba venovať viac redakčnej starostlivosti.

DISKUSIE

Dyje, či Dyja?

LADISLAV DVONČ

V súvislosti s tohtoročnými jarnými povodňami na Morave sa v našich novinách často spomínala moravská rieka *Dyje*. Pritom sa uvádzala jednak pôvodná česká forma *Dyje* s koncovým *-e*, jednak poslovenčená podoba *Dyja* s koncovým *-a*. Viacero používateľov spisovného jazyka sa na nás obrátilo s otázkou, ktorá z týchto podôb je v spisovnej slovenčine správna, pričom sami používatelia jazyka vyjadrovali na vec rozličné názory.

Používaním českých vlastných mien v spisovnej slovenčine sa v ostatnom čase najpodrobnejšie zaoberal Š. Peciar.¹ Podľa autora pravopis a hlásková stavba českých vlastných mien v slovenskom kontexte sa nemení; medzi príkladmi nachádzame aj názov *Dyje* (z názvov riek ešte *Ohře*, *Metuje*, *Orlice*).² Ďalej uvádza, že rovnaká zásada ako pri jednoslovných vlastných menách platí aj pri viacslovných českých zemepisných menách, ktorých jednotlivé zložky sú pospájané do celku morfológickými, prípadne syntaktickými prostriedkami, napr. *Jindřichův Hradec*, *Karlovy Vary*, *Františkovy Lázně*. Hláskoslovne „poslovenčené“ formy (do úvodzoviek kladie Š. Peciar), ako napr. *Břeclav*, *Prerov*, *Olomouc*, *Česká Lipa*, *Ústie nad Orlicou*, *Nové Mesto nad Metujou*, *Dyja*, *Orlica*, nepatria podľa neho do kultúrneho štýlu. Nepripustné sú napr. v škole, v rozhlase, v tlači, v písaných prejavoch a vo verejných prejavoch vôbec, t. j. všade, kde má zaznievať spisovný

jazyk. „Možno ich pripustiť v hovorených prejavoch v konverzačnom štýle v slovenskom prostredí, a to ako štylistické varianty náležitých českých pomenovaní.“³

Nazdávam sa, že situácia je tu trochu iná, ako ju predstavuje Š. Peciar. Podľa našej mienky pri českých vlastných menách rovnako ako pri iných vlastných menách máme v spisovnej slovenčine v niektorých prípadoch popri pôvodných podobách aj poslovenčené podoby, ktoré sa neobmedzujú len na hovorené prejavy v konverzačnom štýle ako ich štylistické varianty, ale sa používajú v akomkoľvek jazykovom prejave.

Pravidlá slovenského pravopisu⁴ uvádzajú, že mená veľkých a známych európskych kultúrnych stredísk, ako aj mená veľkých riek píšeme slovenským pravopisom, a to podľa ich slovenskej výslovnosti (s ponechaním pôvodného *i* alebo *y*), napr. *Viedeň*, *Mníchov*, *Berlin*, *Atény*, *Dnester*, *Nil*, *Dneper*, *Volga* a pod. Ďalej hovoria, že pri adresách do cudziny píšeme meno miesta pravopisom príslušného cudzieho jazyka. Aj pri menách známejších českých miest, ako aj pri menách niektorých českých riek máme popri pôvodných českých podobách poslovenčené formy, ktoré v spisovnej slovenčine bežne používame bez obmedzenia na istý štýl. Tak napr. používame poslovenčenú podobu *Karlove Vary* namiesto podoby *Karlovy Vary*, podobne aj *Františkove Lázně*, *Mariánske Lázně* (namiesto *Františkovy Lázně*, *Mariánské Lázně*), na čo sme už upozornili na inom mieste.⁵ Pravda, ide iba o čiastočné poslovenčenie v prídavných menách (*Karlove* m. *Karlovy*, *Františkove* m. *Františkovy*, *Mariánske* m. *Mariánské*), lebo inak podst. mená *Vary*, *Lázně* ostávajú, hoci aj tu sa slovo *Lázně* už píše slovenským, nie českým pravopisom (*Lázně*). Poslovenčením, pravda, iného druhu, je napr. aj používanie názvu *Olomouc* ako podst. mena muž. rodu a nie ako podst. mena žen. rodu, ako je to v češtine (*tá Olomouc*). Z rozboru materiálu sa ukazuje, že poslovenčenie nastáva v tých prípadoch, v ktorých sa zmena netýka niektorého podstatného hláskoslovného znaku českých vlastných mien, ako je napr. používanie hlásky *ř*, a naopak, k poslovenčeniu nedochádza tam, kde by sa utvárala forma s hláskou typickou len pre slovenčinu, napr. namiesto *Ústí nad Labem* forma *Ústie nad Labou* a pod. Pôvodné české formy sa používajú pri adresách do príslušných miest (napr. forma *Karlovy Vary* na listoch adresovaných do *Karlových Varov*), teda rovnako, ako používame mená miest pri adresách do cudziny.

¹ Š. Peciar, *České vlastné mená v slovenskom kontexte*, SR 25, 1958, 249—266.

² Š. Peciar, c. m., 255.

³ Tamže.

⁴ Pozri napr. vo vyd. z r. 1967, str. 34.

⁵ L. Dvonč, Karel — *Karla*, *Karlove Vary*, *Karlova Ves*, *karlista*, SR 29, 1964, 122—123.

Popri pôvodnej českej podobe *Dyje* sa utvorila (a sa už dnes aj pomerne často používa) poslovenčená forma *Dyja*, ktorá sa zaraďuje medzi podst. mená žen. rodu vzoru *ulica*. Že sa názov *Dyje* poslovenčuje, je ľahko pochopiteľné. Ide o názov rieky, ktorá tečie veľmi blízko slovenského územia (vlieva sa do rieky Moravy, ktorá na istom úseku rozhraničuje Moravu a Slovensko). Preto neprekvapuje, že sa na priľahlom slovenskom území utvorila slovenská podoba tohto názvu. Podobne sa slovenské formy utvárajú v iných prípadoch, v ktorých nositelia slovenského jazyka prichádzajú častejšie do styku s príslušnými českými názvami, ako je to najmä v prípade názvov *Karlove Vary*, *Františkove Lázně*, *Mariánske Lázně*, *Olomouc* a pod.

Od názvov riek sa tvoria názvy krajov a oblastí v povodí riek predponou *po-* a príponou *-ie*, napr. *Váh* — *Považie*, *Hron* — *Pohronie*, *Ipeľ* — *Poiplie*, *Volga* — *Povolžie*, *Rýn* — *Porýnie*, *Tisa* — *Potisie*, *Visla* — *Povislíe*.⁶ Pri tvorení názvu oblasti v povodí rieky *Dyja* by sme mali postupovať rovnako. Namiesto dvojhlásky *ie* by sme však museli dať po spoluhláske *j* obyčajné *e*, pretože, ako vieme, po spoluhláske *j* sa nemôžu vyskytovať dvojhlásky.⁷ Podľa toho by sme dostali podobu *Podyje*, pričom v gen. sg. by bol tvar *Podyja*, v dat. sg. *Podyju*, v lok. sg. *Podyji*, inštr. sg. *Podyjim*. Išlo by o rovnaký prípad, ako je podst. meno *chvoje*.⁸ Forma *Podyje* však formálne vzbudzuje predstavu pomnožného podst. mena vzoru *ulica* (ako napr. subst. *pomyje*). V praxi by s používaním tejto formy boli ťažkosti. Preto v tomto prípade pokladáme za správne tvoriť príslušný názov pomocou prípony *-sko*, t. j. predponou *po-* a príponou *-sko*, ako je to v prípade názvu *Dunaj* — *Podunajsko*, kde sa odvodzovací základ podobne ako pri názve *Dyja* končí na spoluhlásku *j* (*Dunaj-*, *Dyj-*). Podľa toho k názvu *Dyja* utvoríme názov oblasti v povodí tejto rieky s predponou *po-* a príponou *-sko*: *Podyjsko*. Niekedy sa takto tvoria aj názvy na *-sko* od iných názvov českých riek, napr. *Polabsko*, *Povltavsko*, *Posázavsko*, ktoré Š. Peciar označuje ako „hyperslovenské“.⁹

Na niekoľkých konkrétnych príkladoch sme ukázali, že pri českých vlastných menách sa tiež utvárajú poslovenčené podoby. Používajú sa rovnako, ako poslovenčené formy veľkých a známych európskych, resp. širšie aj niektorých afrických a ázijských kultúrnych stredísk¹⁰, ako aj mien niektorých veľkých riek. Pôvodné české vlastné mená sa

v takýchto prípadoch používajú rovnako ako pôvodné vlastné mená uvedených známejších cudzích kultúrnych stredísk a miest, pri ktorých jestvuje aj poslovenčená podoba. Podoba *Dyje* predstavuje pôvodnú podobu, forma *Dyja* poslovenčenú podobu. Názov oblasti v povodí rieky *Dyje* má podobu *Podyjsko*.

O istej kritike istého prekladu

HANA LERCHOVÁ

Nedávno som si prečítala v Kultúre slova príspevok Jána Mihála o mojom preklade G. Baklanova. Stalo sa v júli. Možno by som sa mu na tomto mieste bola poďakovala za niektoré jeho kritické pripomienky, s ktorými v plnej miere súhlasím, keby nie tón, ktorý z kritiky robí osočovanie.

Pretože tvrdenie, že prekladateľ prekladal ruské dielo z češtiny namiesto z ruštiny, nie je ničím iným ako osočovaním a urážkou.

Toto tvrdenie neobstoí. Nič ma, pán Mihál, nezvádzalo a nezviedlo, ako sa domnievate, ani český preklad (ani moja nevedomosť a slabé národné povedomie), pretože náhodou, a nie pravdepodobne, slovenský preklad bol už dávno v tlači, keď český prekladateľ (mimochodom, vôbec neviem, kto toto dielko do češtiny prekladal a ani som ho v živote nevidela) ešte len začal na preklade pracovať. A usudzovať na národné povedomie podľa prekladu je vec prinajmenšom diskutabilná.

A teraz konkrétne:

Slová a výrazy, ktoré mi J. Mihál vyčíta ako výrazy neslovenské, ktoré Slováci nepoužívajú.

cvakať: SSJ I, str. 183

vydávať krátky zvuk ako pri sklapnutí, klepotat (*šťuknúť* = *cvaknúť*, zv. IV, str. 463)

špičky číziem: Podľa môjho názoru čížmy nemajú prsty ani nos, ako navrhuje J. Mihál.

zvršky číziem: SSJ V, str. 777: *zvršok* — vrchná alebo povrchová časť topánky, ktorá obopína vrchnú časť chodidla

podrážať: SSJ III, str. 146: *podraziť* — pribiť podrážku na topánky, podbiť

⁶ Pozri Š. Peciar, c. m., 256.

⁷ Pozri v cit. Pravidlách na str. 19—20.

⁸ Pozri L. Dvonč, *Chvoje, -a str.*, SR 29, 1964, 118—119.

⁹ Š. Peciar, c. m., 256.

¹⁰ Pozri L. Dvonč, *O zdomácnení a nezdomácnení cudzích vlastných menách v spisovnej slovenčine*, SR 25, 1960, 42 n.

lúškať: SSJ I, str. 68: *lúškať* — vydávať lupkavý, pukavý, praskavý zvuk silným trením a nárazom prstov o dlaň; *lúškať prstami* (Jesenská)

cíp: SSJ I, str. 171: *cíp* — zúžená časť napríklad látky, zeme a pod. roh, konček, výbežok; *c. šiat, zástery*

podlaha: SSJ III, str. 134: *podlaha* — spodná plocha miestnosti upravená dláždením, *kamenná p., p. z dosák, drhnúť p-u*

osvietiť: SSJ II, str. 615: *osvietiť* — svetlom, žiarou svetla urobiť viditeľným, ožiariť, osvetliť, zaliať svetlom. *Vtom osvietil mesiac krajinu* (Jégé). *Lampa pri kostole osvieti pol rínku* (Jes.)

stavať sa na špičky: SSJ IV, 441: *stať si, postaviť sa na š-y, ísť kráčať, vzdialiť sa po š-ách*

zavadiť o niečo: SSJ V, str. 551: *zavadiť* (o čo, o koho, do čoho) náhodou, neúmyselne (obyč. jemne, ľahko sa dotknúť); *z. o stôl, o lavicu a pod. (Drhnúť, buchnúť do niekoho je podľa mňa oveľa silnejší výraz ako zavadiť.)*

zapíriť sa: pozri SSJ V, str. 510.

vyglaňčiť: SSJ V, str. 214: *vyglaňcovať i vyglaňčiť, v. topánky, čizmy.*

Súhlasím, že som namiesto slova *pohmoždený* mala použiť slovo *pomliaždený*, nie však *pomliaganý*, ako navrhuje J. Mihál; práve tak uznávam nesprávnosť slova *plížiť sa* namiesto *plúžiť*, nie však *plúžiť*.

A napokon, nech sa na mňa pán Mihál nehnevá, ale vo vete „Ako sa cítite? Dobré, až na to, že musíme žiť!“ si slovo *okrem* alebo *vyjmúc* namiesto výrazu *až na to* vôbec neviem predstaviť.

O voľbe výrazových prostriedkov pri prekladaní určitého diela toho ktorého autora v závislosti od výrazových prostriedkov, ktoré si volí on, by sa dalo veľa diskutovať; bez toho je však vytrhnutie niektorých slov, najmä slov, ktoré majú v slovenčine tak ako v ruštine viacero synonym — naozaj samoučelné.

A ešte jedna poznámka na margo: Pri „zatravovaní vlastnej ľahostajnosti a neobanlivosti“ musíme si uvedomiť, že medzi prácou prekladateľa a vydanou knihou sú medzistanice, kde sa neraz stanú veľmi neprijemné chyby (to pokiaľ ide o tvary *front* — *fronta, ta* — *tam* a pod.), ktoré by sa nemali bezvýhradne pripisovať na vrub prekladateľovej neobanlivosti.

Pozn. redakcie: Jednotlivosti v článku J. Mihála sme pokladali za diskutabilné. Ale zo známych príčin nemožno proti nim argumentovať len Slovníkom slovenského jazyka. Autorkino hodnotenie výrazu *až na to* nie je v súlade so spisovnou normou.

ROZLIČNOSTI

Znova o jazyku Zemplinských novín

Už siedmy rok vychádzajú Zemplínske noviny, orgán OV KSS a ONV v Michalovciach. Pred piatimi rokmi konštatoval L. Dvonč, že sa jazykovej stránke v Zemplinských novinách nevenuje nijaká pozornosť, no zároveň vyslovil presvedčenie, že redakcia v krátkom čase jazykové nedostatky odstráni. (L. Dvonč, *O slovenčine Zemplinských novín*, SR 27, 1962, 188—189). Dnes môžeme konštatovať, že sa tak nestalo. Poruke máme dve čísla týchto týždenníkov z roku 1966 (č. 38 a 40). Redakcia prieskumom zistila, že Zemplínske noviny číta vyše 15 000 čitateľov z rôznych sociálnych vrstiev, preto nám nemôže byť ľahostajné, aká je ich jazyková úroveň. Upozornením na jednotlivé chyby (nie je možné uviesť ich všetky) chceme pomôcť zodpovedným pracovníkom Zemplinských novín, aby ich čitatelia boli spokojní aj s ich jazykom. (Za chybnými dokladmi uvádzame číslo novín.)

Najviac chýb je v interpunkcii. V rámci súvetí sa veľmi často neoddeľujú čiarkou jednotlivé vety, napr.: *Aj v Poši, kde majú zasiaľ 68 ha pšenice (,) pripravili pôdu... V mnohých družstvách napriek tomu, že majú uzavreté zmluvy s cukrovarom (,) ešte s vyorávkou nezačali. Iba ak tieto práce zvládneme (,) môžeme povedať... Prvá vec, do ktorej sa pustila (,) boli okná. Práve v tom najlepšom (,) keď stála trochu naklonená (,) sa menovanej... K ďalším, ktorí ukončili nákup (,) patria... A ako sme sa dozvedeli (,) vraj v stredu už dostaneme... Zašli sme do štatistiky (,) a ak v nej nezaúradoval ujo (,) potom sú... Z radov predplatiteľov, ktorých sme navštívili (,) bolo... (číslo 38). Popri družstvách (,) ako je Beňatina... Stúbili (,) že o ČSSR budú hovoriť... v čase, keď si zajazdil (,) boli okrem neho... Pozrime sa (,) ako na tieto otázky odpovedajú... mužstvo malo súpera na lopatkách (,) a predsa prehralo (číslo 40).*

Inokedy sa čiarkou neoddeľuje voľný prístavok: *Ignác Maľoučík, vla-*

nejší víťaz (,) získal... Vojtek Babjak, vedúci tajomník OV (,) privítal... Ján Dravecký, dlhoročný futbalista ŠK Vranov (,) ostal... Jakub (,) tréner Sobrance (číslo 38).

Naproti tomu sa často stretneme s nadbytočnou interpunkciou: ... *priklady z Horoviec, Bánoviec, (!) potvrdzujú... Potom bola sešona, (!) paradajok... Bracovský predseda Hrubý, (!) pred mesiacom dáva... Ťažký otras utrpeli obaja motocyklisti, (!) pri zrážke... Dobytok vybehol na trať, (!) pri lese Olchov v Ložine. (číslo 40); Ján Buksa z JRD, (!) Hlivištia... Zlepšovateľ Chemka, (!) súdruh Mesiarčík... predseda MsNV vo Vranove, (!) Dezider Skyba... Ošetrovateľ oštipaných Ján Viňanský, (!) mal... Štefan Kovaľ, (!) z DO patrí... Po skorom zapracovaní sa, (!) jej prideliť... (číslo 38).*

Časté sú chyby v kvantite: *kritéria* (nom. pl. subst.), *v Úbreží* (od Úbrež), *ráže, rôzných, súťaži* (3. os. sg.), *následujúcich, strojárni* (gen. pl.), *svojim* (inštr. sg.), *vrtnej, hlbokom, ponávuštevoval, rozsiahlymi, vozidlá* (gen. sg.), *zálužické, pozoruhodne* (nom. pl. adj.), *zvýšuje, rozdielne, percentá* (gen. sg.), *sociologicky* (nom. sg. adj.), *vitana, skorovali, znervozneli, triedách, nastúpovali, následovných* (číslo 38); *živochišnú, rozširovanie, dní* (nom. pl.), *rýchliku, znovuzískavání, predávačka, povážlivo* (nom. sg. adj.), *domaci, okienkách* (číslo 40).

Z gramatických chýb uvádzame tieto: *jesených m. jesenných*, z Poši m. Poše, na urýchlenie uvoľnenie m. *urýchlené uvoľnenie*, 100 ha raže m. *raží*, nášho osloboditeľa m. *osloboditeľa*, z Parchovan m. *Parchovian*, po kábeloch m. *kábloch*, dusíkovej trati m. *trate*, do mostu m. *mosta*, všetké m. *všetky*, Topolianska m. *Topolianska*, obidve góly m. *obidva*, trištvrt milióna m. *tri štvrt milióna* (číslo 38); v Beňatinej m. *Beňatine*, z Moravan m. *Moravian* (číslo 40).

Veľa nepresností a ťažkopádnosti je v štylizácii, v syntaktickej väzbe jazykových prostriedkov. Napr.: *počasie spôsobilo zdržanie (zdržalo); okná umyla k svojej spokojnosti (na svoju spokojnosť); začala s upratovaním (upratovať); výsledok odborného vyšetrenia havárie poskytol* Obvodný banský úrad v Košiciach pre potreby právneho postihu (tu treba inak štylizovať aspoň časť pre potreby právneho postihu). Pozornejšiu štylizáciu si vyžadujú napr. takéto chybné vyjadrenia: *v rámci okresu sa urobilo aj vyhodnotenie tých (okrem cukrovej repy); pre uspokojenie spresňujeme osobu; 66,6 percenta; robia opatrenia pre sústavné zlepšovanie; bol najlepším mužom zadných rad* (číslo 38); *vyžaduje si vylepšenie; bolo uskutočnené pokusné vykladanie kotúčov; slávnosti začali v sobotu; vyžaduje vyriešenie a zakúpenie; dvojica ošetrovala 1200 nosníc, u ktorých dosiahli; pustil sa v pásy; vysunul skupinu k záchrane; dal sa v pásy; došlo k zameškaniu; ďalších 30 ha majú urobenú orbu na 150 ha a hlbokú na 31 hektároch; vodič došiel ku zraneniu; padli na obeť ku škode JRD* (číslo 40).

Pracovníci redakcie Zemplínskych novín niekedy neprimerane vyberajú jazykové prostriedky, používajú nevhodné tvary, napr.: *pásáky m. pásové traktory*, strážčanskom m. *strážtianskom*, *obdržali viac ako pol milióna korún m. dostali, taška meria najmenej 35 kg m. váži, rajón váži 1986 metrov m. meria, máme o jedného reprezentanta vo vyššej súťaži naviac m. viac, odporúčoval jest ovoce m. odporúčal, vylepšovanie úrovne novín m. zlepšovanie, kytaru m. gitaru, vyrastne m. vyrastie* (číslo 38); *našli odozvu m. ohlas, riadiť vozidlo m. viesť, boli mu z bezpečnostných dôvodov zabavené m. zhabané* (opäť do 40. čísla).

Chápeme ťažkosti, s ktorými musia zápasiť pracovníci Zemplínskych novín najmä pri získavaní príspevkov od dobrých prispievateľov. Je to vec náročná a ťažká. Pre nával iných prác ani tlačiarne okresným novinám často nejdú v ústrety. Ale to všetko nezbavuje ich tvorcov povinnosti starať sa o dobrú jazykovú úroveň. Čitateľom týchto novín nemôže byť a ani nie je ich jazyková úroveň ľahostajná. Pri dobrej vôli sa dajú chyby odstrániť. O to nám ide v tomto príspevku.*

J. Jacko

*Poznámka redakcie: Ako vidieť, redaktori Zemplínskych novín nespĺnili, čo sa od nich právom očakávalo päť rokov. Natíska sa otázka, či vôbec vedia o Dvončovom kritickom článku. Bolo by zaujímavé dozvedieť sa ich mienku aj o týchto poznámkach. Čakáme na to veľmi netrepežlivo, ale ešte netrepežlivejšie na podstatné zlepšenie jazykovej úrovne novín, ktoré redigujú.

Dievča — ‚dievčatin‘, dievčina — dievčinin‘

V jednom preklade uverejnenom v Revue svetovej literatúry (3/1967) som sa stretla s nezvyčajnými privlastňovacími prídavnými menami: *dievčatina* (rada), *dievčatino* (dýchanie); *dievčinin* (kanoe), *dievčinine* (hánky). Podoba *dievčatin* (-ina, -ino) je nesprávna. Podoba *dievčinin* (-ina, -ino) je síce zriedkavá, ale správne tvorená.

Prečo v slovenčine neobstojí privlastňovacie prídavné meno *dievčatin*?

Príponou -in, -ina, -ino sa tvoria privlastňovacie prídavné mená iba k menám ženských osôb alebo zvierat, a to z 1. pádu jednotného čísla. Napr. *sused-in* (syn), *matk-ina* (záhrada), *Anč-ine* (deti), *krav-in*

(roh). Avšak od podstatných mien stredného rodu (ako je i *dievca*) nielen že nemožno tvoriť prívlastňovacie prídavné mená príponou *-in*, *-ina*, *-ino*, ale nemožno od nich v spisovnej slovenčine tvoriť tieto prídavné mená vôbec. Ich funkciu má druhý pád podstatného mena (či už ide o osobu alebo zviera), takzvaný genitív príslušnosti. Napríklad *hračka dieťaťa*, *hlava žiabťa*, *krídlo vtáčaťa* a teda i *raďa dievčaťa*, *dýchanie dievčaťa*. Pripomíname, že ani prídavné meno *dievči* (*-ia*, *-ie*) nemôže mať funkciu prívlastňovacieho prídavného mena, lebo je to vlastnostné prídavné meno (okrem toho ani nie je štýlovo neutrálne). Rovnako treba rozlišovať prídavné mená odvodené od všeobecných mien a zvierat. Prídavné mená *pávi*, *psi*, *zmijsi*, *včeli* atď. sú vlastnostné prídavné mená. Prívlastňovacie prídavné mená k podstatným menám *páv*, *pes*, *zmijsa*, *včela* atď. sú *pávov*, *psov*, *zmijin*, *včelin* atď. Podľa najnovších výskumov (p. Morfológia slovenského jazyka, Bratislava 1966) sa totiž prívlastňovacie prídavné mená tvoria celkom pravidelne aj od zvieracích mien (pravda, len mužského a ženského rodu).

Podoba *dievčatin* je teda nesprávna. Nenáležitá je nielen prípona *-in*, ale pri tvorení sa tu vychádza aj z nesprávneho pádu, teda nie z 1., lež z 2. pádu (*dievčať-a*). Chyba prekladateľa, ktorý použil formu *dievčatin*, vznikla jednak jeho neinformovanosťou o tvorení slov v slovenčine, jednak silným pôsobením prirodzeného rodu — ženského —, ktorý sa spája s pojmom *dievča*. S podobným lapsusom sa možno stretnúť častejšie, keď podmetom vo vete je *dievča*, teda podstatné meno stredného rodu, ale už v ďalšom kontexte pôsobením prirodzeného rodu sa používa zámený podmet v ženskom rode, teda *ona* (a potom aj slovesné tvary a prídavné mená vyjadrujúce zhodu majú prípony ženského rodu).

V spomínanom preklade sa popri prívlastňovacom prídavnom mene *dievčatin* používa aj prídavné meno *dievčinin* (*dievčininu kanoe*, *dievčinine hácky*). Hoci sú podstatné mená *dievča* a *dievčina* úplné významové synonymá, odlišujú sa gramatickým rodom, platia pre ne teda odlišné slovotvorné pravidlá. Kým od slova *dievča* — ako sme ukázali — nemožno tvoriť prívlastňovacie prídavné meno, pretože je stredného rodu (treba v tej funkcii použiť genitív), od podstatného mena *dievčina*, ktoré je ženského rodu, možno tvoriť takéto prídavné meno príponou *-in*, *-ina*, *-ino*. Teda *dievčin-in*, *dievčin-ina*, *dievčin-ino*, tak ako *matk-in*, *matk-ina*, *matk-ino*, *susedin*, *Ančin*, *kravin*, *zmijin* a pod.

E. Smiešková

ZPRÁVY A POSUDKY

Najnovšie vydania Pravidiel slovenského pravopisu

Dnes platné Pravidlá slovenského pravopisu boli vypracované v súvislosti s pravopisnou úpravou r. 1953 a dnes sa používajú najmä v 7. a 8. vydaní (z roku 1956 a 1967). Tieto najnovšie vydania sa zhodujú s pôvodným znením najmä v otázkach pravopisných a gramatických, ale odlišujú sa od neho v hodnotení slov v slovníkovej časti (tzv. pravopisný a gramatický slovník, v 8. vydaní na str. 111—407). Je tu teda nová normatívna črta, ktorá v podstate dáva za pravdu kritike Slovníka slovenského jazyka i slovníkovej časti Pravidiel slovenského pravopisu, že sa používajú slová iba registrujú, ale nehodnotia na osi pôvodu (= domáce — cudzie slovo), ani na osi správnosti (= spisovné — nespisovné slovo).

Uvedená kritika z roku 1965 vyvolala potrebu zrevidovať slovníkovú časť Pravidiel slovenského pravopisu, pravda, pri zachovaní pôvodnej koncepcie pravopisnej sústavy i pôvodnej koncepcie knižky. Táto revízia sa vykonala tak, že sa istý počet v dnešnej spisovnej slovenčine nesprávnych slov jednoducho vynechal. Sú to slová ako *Anglia*, *Belgia*, *dlief*, *drzoť*, *držka*, *Francia*, *gulometčík*, *cháška*, *klasobranie*, *krb*, *kulhavosť*, *minometčík*, *môstok*, *nebezpečie*, *odkrojiť*, *okamžik*, *pačula*, *podrečie*, *pokulhávať*, *pracovnica*, *prebor*, *preborník*, *pretrhovať*, *pridržovať sa*, *prikerčovať sa*, *priučovať sa*, *ramenatý*, *rozkúsať*, *rukodielny*, *sípavý*, *skrovný*, *slovacistika*, *smýkať*, *spasný*, *sprevodiť*, *sýkora*, *vypláchať*, *zákrsk*, *zasmušlý*, *zastaratý*, *zaučovať*, *združenecký*, *ziabať*, *zosúhlasiť*.

Okrem toho sa pri istom počte slov zmenila, resp. doplnila hodnotiacia značka, pričom sa heslo doplnilo správnym slovom. Príklady: *dopis*, správne *list*; *kľud*, správne *pokoj*; *kovadlina*, správne *nákova*; *lehátko*, správne *ležadlo*; *lehátkový vozeň*, správne *ležadlový vozeň*; *meritko*, správne *meradlo*; *miera*, *mierka*; *obtiaž*, správne *ťažkosť*; *byť na obtiaž*, správne *byť na tarču*; *opilý*, správne *opitý*; *polynok*, správne *palina*; *spalničky*, správne *osýpky*; *vliv*, *vlívať*, správne *vplyv*, *vplývať*.

V iných prípadoch sa naznačil knižný ráz slova. Príklady: *kulhať*, kniž. *krívať*; *kulhavý*, kniž. *krivý*, *čaptavý*; *snadný*, kniž.; *stydnuť*, kniž.; *svár*, kniž.; *tríbiť*, kniž.

Popri týchto užitočných úpravách v slovníku uskutočnili sa isté jednotlivé úpravy aj v gramatickej časti. Pripustili sa napr. tvary *ihál, stovák, vrecák* (popri *ihiel, stoviek, vreciek*); vynechala sa väzba *hrať na niečo* (na husle) — lebo sa pokladá za chybnú popri väzbe *hrať na niečom* (na husliach) atď.

Všetky tieto i ďalšie drobnejšie úpravy Pravidiel slovenského pravopisu treba vítať ako správne. Isté výhrady, aj z hľadiska praxe, možno mať iba proti stálemu dopĺňaniu slovníkovej časti slovami, ktoré nie sú ani sémanticky, ani formálne dôležité, resp. zaujímavé. Sledujú sa tým isté technické ciele. Sú to slová ako *zdrobňovací, zaučovací, dokývať sa* atď. Na šťastie takýchto zásahov je v ostatných dvoch vydaniach oveľa menej ako v predchádzajúcich. Pravda, nové slová bude treba vždy dopĺňať a vždy bude treba odstraňovať aj vecné chyby, takže isté množstvo úprav bude vždy na mieste, nebudú narúšať ani koncepciu diela, ani dôveru používateľov v solidnosť jazykovednej práce.

Predpokladáme, že používatelia Pravidiel slovenského pravopisu prijmú spomenuté zlepšenie s porozumením; veď normatívna hodnota Pravidiel ako základnej normatívnej príručky sa uvedenými úpravami skutočne zväčšila.

J. Ružička

Eugen K. Baion, *Ryby Slovenska*, Obzor, Bratislava 1966, 415 str.

V edícii *Obrázky z prírody*, v ktorej vydavateľstvo Obzor sústavne sprístupňuje základné poznatky z našej zoológie a botaniky, patrí knižka *Ryby Slovenska* k najlepším. Jej autorom je vynikajúci znalec našich rýb, autor mnohých odborných prác z tejto oblasti.

Pravdaže, nemôžeme hodnotiť odbornú stránku publikácie, zaujíma nás iba stránka jazyková, a tu predovšetkým terminologická. Treba povedať, že v recenzovanej knižke sa používajú názvy, ktoré svojho času po dôkladnom štúdiu slovenských (i nárečových) a slovanských názvov ustálil O. Ferianc v práci *Slovenské názvoslovie rýb Československej republiky a susediacich krajov*, *Prírodovedný sborník* II, 1947, 65—152. (Nevedno, prečo sa táto štúdia v Balonovej knižke necituje, hoci sa s ňou nepriamo v úvode polemizuje.) Z Feriancových názvov sa neuznáva iba *hrča* pre *Silurus* — uvádza sa názov *sumec*, ktorý, treba uznať, je starého slovanského pôvodu a nachádza sa aj v slovenských nárečiach.

Terminologickú hodnotu Balonovej knižky zvyšujú registre latinských, slovenských a českých názvov, ale najmä porovnávacia tabuľka slovenských, českých, maďarských, ruských, nemeckých, poľských a anglických názvov rýb Slovenska.

Z anatomických názvov používaných v knižke treba upozorniť na niektoré nesprávne názvy. Sú to napr. *nosné otvory* (15) namiesto *nosové otvory*, *chrupavčitý prstenec* (18) namiesto *chrupkovitý prstenec*, *prepážka* (26) namiesto *priehradka*, *šedá hmota* (41) namiesto *sivá hmota*, *slinivka brušná* (43) namiesto *podžalúdková žľaza*. Nepríjemné kolísanie je v názve *vesloplutve* (12), *vesloplutvové* (13) a *vesloplutvovité* (68) *ryby*, *lalokoplutvovité* (69) i *lalokoplutvovité* (70); najvhodnejšia by bola podoba *vesloplutvovité*, resp. *lalokoplutvovité*. Na s. 72 sa v poznámke uvádza nesprávne podoba *-dei* ako koncovky pre názov podrodu: mala by tu byť podoba *-idei* (napr. *foliotdei*).

Zo slov neterminologického charakteru by sa nemali používať také slová ako *vodítka* (110, 218), *kludná voda* (13). Zaujímavé je, že do vecného registra vkĺzlo niekoľko chýb, ktoré nie sú v texte, napr. *bezčelustnatce* i *čelustnatce*, *devon*, *fitofitné ryby* (spr. *fytofitné*), *hmatové buňka*, *karbon*, *tygrovité ryby* (tak aj v texte na s. 149 — spr. *tigrovité*).

Škoda, že takéto drobné chybičky zbytočne dráždia pozorného a nepochybného i vďačného čitateľa.

J. Horecký

Günter Prodhhl, *Vražda v Hollywoode*. Preložili V. Žabkay, V. Millerová, F. Chorvát. Vydavateľstvo Obzor, Bratislava 1966, str. 344.

Nebýva zvykom písať recenzie o terminológii v detektívnej literatúre, pretože nebýva zvykom všimnúť si pri čítaní detektívky odbornú terminológiu. Ale sú také prípady (i takí čitatelia), ktoré provokujú pozornosť jedným termínom, a potom si čitateľ začne všimnúť aj ostatné termíny.

Takým provokujúcim termínom v recenzovanej knižke je termín *súdne konanie*. Provokujúcim je preto, že sa tu nevyskytuje iba v takejto správnej podobe, ale aj v podobe *pokračovanie* (napr. *riadne súdne pokračovanie* 171, *dôkazové pokračovanie* 272, *vyšetrovacie pokračovanie* 296). Ešte viac však provokuje termín *pojednávanie*, ak sa nevedno prečo vyskytuje v podobe *pojednanie* (*pokračoval v pojednaní* 24, *v pojednaní už nešlo o právo a zákon* 32, *protokol z pojednania* 33, *nové pojednanie*, *hlavné pojednanie* 34). V takejto podobe sa tento termín azda dosiaľ nikde neobjavil. Z iných právnych termínov treba ešte uviesť spojenie *jeden sudca z povolania* (24, má to byť azda *jediný sudca*, bývalý *samosudca*), *podnikať šetrenie* (26, azda *začať vyšetrovanie*), *križové vypočúvanie* (53, azda *križový výsluch*, ako je na str. 28).

Po takýchto skúsenostiach nemôže si čitateľ nenapísať aj také slová ako *obdržať* (10, *dostať*), *obtlstý* (41, *trocha tučný, tučnastý*), *zhýčkanosť* (43, *rozmaznanosť*), *náhrazka* (122, *náhradka*), *opatriť dôkazy* (130, *zadovážiť*), *prádlo* (132, 180, *bielizeň*), *tri sáčky zemli* (192, *tri vrecúška*), *vrchný komisár* (193, *hlavný komisár*), *ostuda s klobúkom* (194, *hanba, posmech*), *vražda z vlnosti* (195, *z chlipnosti*), *bol v úplnom klude* (194, *pokoji*), *značne obnosy* (217, *sumy*), *kobka* (275, *cela*), *záloha* (300, *preddavok*). Pohoršenie čitateľa je tým väčšie, že takéto slová sa už nepoužívajú ani v dennej tlači a že ich správnosť si možno overiť v takej jednoduchšej príručke, ako je Zaunerova *Praktická príručka slovenského pravopisu* (o Slovníku slovenského jazyka ani nehovoriac).

A napokon: po takýchto ďalších skúsenostiach nemôžu prekvapiť ani také štylizácie, ako sú aspoň tieto dve: *Mohol teda kúpiť tento šperk, ktorý mal predvojnú cenu najmenej 50 000 dolárov (,)* za 5000 dolárov. Alebo — *ak to počítal ináč — ak od Ferdinanda dostane lacno šperk a predá ho za dvoj- alebo dokonca za trojnásobnú cenu...* (150, ide najmä o ten obrat *dvoj- alebo trojnásobnú cenu*); *Schlürerov impozantný zoznam zbrani oznamil Seidenschneider ešte tej istej noci spolu s rýchlo sa v dôsledku konjunktúry zvyšujúcimi cenami telefonicky svojmu šéfovi* (293, ide najmä o to hromadenie predložkových výrazov). A nemôže prekvapiť ani *colt s ohnutou hlavou* (294), lebo cez takú hlavu náboj sotva prejde.

J. Horecký

SPYTOVALI STE SA

Poradie mien. — Z listu E. Ž. z Bratislavy vyberáme otázku, v akom poradí treba písať mená ľudí: či najprv priezvisko a potom rodné (krstné) meno, a či opačne. Náš pisateľ navrhuje poradie: priezvisko + rodné meno, a to vraj preto, lebo na všetkých úradných tlačivách je predtlač — najprv priezvisko a potom rodné (krstné) meno: napr.: *Žabka Emil*.

Náš pisateľ má pravdu v tom, že sa na mnohých tlačivách žiada z praktických (kartotečných) dôvodov písať najprv (v prvom riadku) priezvisko a potom (v druhom riadku) rodné (krstné) meno, ale to nie je pravidlo. Napríklad predtlač v nových cestovných pasoch takéto poradie nevyžaduje, a preto sa v týchto úradných dokladoch najprv uvádza rodné (krstné) meno a potom priezvisko. Píše sa v nich potom v jednom riadku napr. takto: *Emil Žabka*.

Tento spôsob písania — najprv rodné (krstné) meno a potom priezvisko, napr.: *Emil Žabka* — je u nás v slovenskej spisovnej praxi ustálený. Tak to býva povedzme v dekrétach, na vysvedčeniach atď., a tak sa zvyčajne aj podpisujeme. Opačné poradie by bolo nezvyčajné, pri podpisoch priam cudzie.

J. Ružička

Na slnku, ale v chládku. — M. Č-ová: „Keď som bola v Bratislave, počula som, ako jedna matka kričala na svojho syna v skupine takto: Janík, čo tam stojíte na chládku, choďte na slniečko! — To jej „na chládku“ sa mi nevidelo.“

Súhlasíme. Výraz „na chládku“ nie je správny. V spisovnej slovenčine sa ustálilo používanie predložiek *na* a *v* v podobných prípadoch takto: *stáť na slnku, na výšni, na daždi, na zime, ale stáť (hrať sa) v závetri, v chládku* (ako *stáť* alebo *hrať sa v záhrade*). Predložka *u* sa tu uplatnila pravdepodobne preto, lebo pri podstatnom mene *chládok* máme predstavu ohraničeného (uzavretého miesta); hovoríme *v chládku* ako *v izbe*.

Poznámka. Obrazné spojenia *sediť v chládku, dostať sa do chládku* značia „byť vo väzení (zatvorený), dostať sa do väzenia“. Nuž, v takomto zmysle *chládok* značí neslobodu, a slnko voľný, slobodný život.

Hovorme a píšme správne: *Postav sa na slnko! — Nestoj v chládku!*

G. Horák

Veterinárna nemocnica, či pôrodnica? — Riaditeľ ZDŠ v Malých Bieliciach nám napísal list, v ktorom vyslovil počudovanie, že sa v súvislosti s rodením mláďat domácich zvierat používa slovo *pôrodnica*. Súčasne sa pýta, ako by sa dal spomenutý výraz v uvedenom okruhu nahradiť, lebo je nepríjemný a vyvoláva neprijemné pocity.

Pozorovanie nášho pisateľa môžeme doplniť zistením, že v súvislosti s rodením mláďat domácich zvierat sa vo veterinárskej literatúre používajú aj výrazy *pôrod, rodenie* atď. Bežné sú tu i spojenia *choroby po pôrode, popôrodné bolesti* (pozri napr. Chov zvierat, Bratislava 1961, str. 85, 145, 146, 147). Z názvoslovného hľadiska teda neprekvapuje ani názov *pôrodnica*. Používatelov spisovného jazyka, ktorí nie sú odborníci vo veterinárstve, tento výraz znepokojuje, niektorých dokonca šokuje. Preto súhlasíme s náhľadom, že pri ustaľovaní názvov z tohto okruhu treba rešpektovať aj citlivosť bežného používateľa spisovného jazyka na isté asociácie. Neprijemným asociáciám sa vyhneme používaním názvov *veterinárna nemocnica, veterinárne stredisko*. Tak sa nám vidí, že v odbornom veterinárnom názvosloví sa neprávom pozabudlo na možnosť utvoriť vhodnejšie názvy (t. j. názvy bez sprievodných rušivých asociácií) od bežne používaných slovies *teľiť sa, žrebiť sa*. Pravda, pri zásahoch do odbornej terminológie neslobodno obísť odborníkov, ktorí s týmito názvami pracujú denne (na rozdiel od bežného používateľa spisovného jazyka, ktorý sa s nimi stretá len zriedka). Mohlo by sa povedať, že zverolekár má k zvieratám troška iný postoj ako neodborník. Ale i tak by bolo azda osožné zamyslieť sa nad niektorými výrazmi.

I. Masár

Servus, nazdar, ahoj. — V. Z. z Prešova: „Veľmi mi reže uši, keď počujem slovenskú mládež sa pozdravovať *servuste* alebo ešte horšie *ahojte!* Ba najnovšie už som počul dievčatá pozdravovať *nazdarte*. Tento nesprávny zlozvyk bol prevzatý z maďarského pozdravu *szervusztok*, čo je tiež nesprávne, lebo tieto pozdravy sú neohybné.“

V slovenčine bežne používame pozdravy *servus, nazdar, ahoj, čau* a pod. bez obmieňania. Tvary na *-te*, ktoré nás čitateľ spomína, sa hodnotia ako nespisovné slangové výrazy (takto sa o nich výslovne hovorí v Morfológii slovenského jazyka, Bratislava 1966, 816).

Náš pisateľ sa nazdáva, že podoby *servuste, nazdarte, ahojte* a pod. sa používajú analogicky podľa maďarského pozdravu *szervusztok*. V tejto súvislosti možno však konštatovať, že sa s takýmito tvarmi stretávame aj u mnohých používateľov jazyka, ktorí maďarský jazyk neovládajú, ba dokonca vôbec ani nepoznajú. Ukazuje sa, že pôvod tvarov na *-te* je inde, hoci v jednotlivých konkrétnych prípadoch nemožno vylúčiť ani spomínaný vplyv maďarčiny.

Treba predovšetkým brať do úvahy skutočnosť, že ako pozdravy sa používajú aj niektoré viacslovné zvraty, v ktorých sú tvary 2. osoby jednotného alebo množného čísla rozkazovacieho spôsobu slovies. Napr. *Maj sa dobre, Buď zdravý* alebo *Majte sa dobre, Buďte zdraví*. Analogicky podľa takýchto prípadov sa dotvárajú tvary na *-te* k príslušným pomenovaniam, ak sú adresované ako pozdravy viacerým osobám.

Ale aj v rámci citosloviec, ku ktorým patria slová *servus, nazdar, ahoj* a pod. (podľa Morfológie slovenského jazyka sa takéto pozdravy a spoločenské formuly, z hľadiska formy nerozčleniteľné, voľne pričleňujú ku skupine rozkazovacích citosloviec), máme niektoré iné výrazy zakončené na *-te*, ak ide o oslovenie viacerých osôb. Patrí sem slovo *vítaj* s osobitnou podobou *vítajte* v množnom čísle. Iným takýmto slovom je citoslovce *na* s tvarom mn. čísla *nate*. K nim sa priradujú tvary *servuste, čaute (čaute), ahojte* a pod.

Na utváranie tvarov typu *servuste, čaute (čaute), nazdarte, ahojte* a pod. môže vplývať aj pozdrav *zdravstvuj* s osobitným tvarom množného čísla *zdravstujte*, ktorý sme prevzali z ruštiny. Aj slovo *zdravstvuj*, rovnako ako predošlé slová, predstavuje z hľadiska slovnodruhového (z hľadiska príslušnosti slova do niektorého zo slovných druhov) citoslovce (ako sa uvádza v Slovníku slovenského jazyka V, Bratislava 1965, 583).

Tokoto, pokiaľ ide o pôvod tvarov *servuste, nazdarte, ahojte* a pod., t. j. osobitných tvarov pozdravov v množnom čísle. Zo štylistického hľadiska, ako sme už uviedli, sa pociťujú ako nespisovné slangové výrazy, takže v kultivovanom spisovnom prejave používame pozdravy *servus, nazdar, ahoj* bez obmieňania, či už ide o pozdravenie jednej alebo viacerých osôb.

L. Duonč

Odmastiť — odmastniť. — Ing. J. Holý, Liptovský Hrádok: „Poradte nám, ktorú podobu z dvojice slovík *odmastiť — odmastniť* máme používať. Je medzi nimi rozdiel?“

Slovesá typu *odmastiť — odmastniť* sú utvorené zaujímavým spôsobom. Veľmi často nejde iba o pridanie predpony *od-* k jestvujúcemu slovesu (napr. *brzdiť — odbrzdiť, farbiť — odfarbiť*), ale tvoria sa priamo od podstatného mena súčasným pripojením predpony *od-* a slovesnej koncovky *-iť*: *bremeno — od-bremen-iť, hmyz — od-hmyz-iť, krv — od-krv-iť*. Niekedy sa zdá, akoby v základe takéhoto tvorenia nebolo podstatné meno, ale prídavné meno s príponou *-n*: *osoba — od-osob-n-iť, tes — od-tes-n-iť, voda — od-vod-n-iť, vzduch — od-vzduš-n-iť*. Ale sú aj prípady, keď prídavné meno na *-ný* nejestvuje, napr. v slovese *odľudniť* nemožno vychádzať z nejestvujúceho základu *ľudný*.

Pri dvojici *odmastiť — odmastniť* by sa mohlo uvažovať tak, že prvý tvar je od základu *mastľ* a má význam „zbaviť masti“, kým druhý tvar je od základu *mastný* a má význam „spôsobiť, aby niečo nebolo mastné“. Lenže sloveso *zamastiť* ukazuje, že takýto rozdiel by bol vykonštruovaný, lebo *zamastiť* značí „urobiť mastným“, hoci v základe tvorenia nie je prídavné meno *mastný*. A práve preto, že jestvuje dvojica *zamastiť — odmastiť*, nepokladáme za vhodné ustáliť podobu *odmastňovač*, ale *odmasťovač*.

J. Horecký